

REVIZE PRVNÍ STAVEBNÍ FÁZE KOSTELA PANNY MARIE NA PRAŽSKÉM HRADĚ/HRADČANECH

Návrat po šedesáti pěti letech

JANA MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ — IVA HERICHOVÁ

Kostel Panny Marie, poslední z objevených církevních staveb na Pražském hradě známých z písemných pramenů, byl prozkoumán na samém počátku 50. let 20. století. Snaha o určení jeho polohy je v odborné literatuře patrná od meziválečného období. Stejně tak první indicii existence stavby, kterou později s kostelem Panny Marie ztotožnil, získal Ivan Borkovský na přelomu 20. a 30. let 20. století. Od první publikace v roce 1950 bylo zřejmé, že se jedná o polohu i stavbu, která se vymyká představě, jaká byla vytvořena na základě písemných pramenů. Některé skutečnosti byly marginalizovány nebo nebrány v potaz. Předkládaný příspěvek se snaží definovat podobu místa, kde byl kostel vybudován, navrhnout novou rekonstrukci první stavební fáze i s jejím architektonickým kontextem a otevřít nové otázky, které z nové rekonstrukce vyplývají.

REVISITED AFTER 65 YEARS: THE FIRST BUILDING PHASE OF THE CHURCH OF THE VIRGIN MARY AT PRAGUE CASTLE, HRADČANY

The Church of the Virgin Mary, the latest discovery among the churches at Prague Castle known from written sources, was investigated at the very beginning of the 1950s. Attempts at finding its location date back to the interwar period, and it was around 1930 that Ivan Borkovský found the first indication of a building he was later to identify as St Mary's Church. Since the first publication of his investigation in 1950, it has been clear that the location and building do not conform to the idea conveyed by the written sources. This contribution seeks to define the place the church was erected at, to suggest a new reconstruction of its first building phase, including the architectural context, and to open a debate on the questions that have arisen from this new reconstruction.

Klíčová slova — Hradčany – Pražský hrad – kostel Panny Marie – rekonstrukce georeliéfu – raně středověká architektura

Key words — Hradčany – Prague Castle – Church of the Virgin Mary – reconstruction of the physical relief – early medieval architecture

Archeologický výzkum Pražského hradu trvá téměř 150 let, z toho devadesát let zde působí pracoviště Archeologického ústavu, nyní součást Akademie věd České republiky. Za tu dobu se zde shromáždilo velké množství informací o jednotlivých fázích osídlení Pražského hradu a Hradčan i jejich materiální kultuře. Velká pozornost byla vždy věnována počátkům Pražského hradu, jejichž interpretace je přímo instrumentalizována v konceptu vzniku českého státu. Jednotlivě publikované nálezy osídlení, opevnění, církevních staveb a pohřebišť daly vzniknout dnes již zaběhnuté představě, která je šířeji ukázána především v pracích Ivana Borkovského (1969), Zdeňka Smetánky a Jana Frolíka (1997) a různými autory je stále rozvíjena či problematizována. Na jedné straně je tato představa zatížena diktátem dobově podmíněných historických koncepcí a na straně druhé ne zcela ideálním zpracováním jednotlivých výzkumů, v tomto případě především jejich terénní dokumentace.

Až do roku 2005 neměl výzkum Pražského hradu zavedený jednotný systém zpracování dat. Zároveň se při zpracování starších archeologických výzkumů ukázalo, že nejspolehlivějším pramenem pro prostorové a chronologické chápání jednotlivých etap historie Pražského hradu je architektura, jejíž relikty dodnes existují a jejíž kontinuita je jedním ze základních znaků jeho stavebního vývoje. Na základě těchto potřeb vznikla metodika zpracování jak historických, tak novodobých archeologických výzkumů přetavená v Archeologický atlas Pražského hradu, jehož první díl vyšel v roce 2009 (MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ/HERICHOVÁ 2009). Základním pilířem metodiky atlasu je rekonstrukce georeliéfu (HERICHOVÁ 2009; 2015), na který jsou usazovány revidované části jednotlivých staveb.

Historie výzkumu areálu kostela Panny Marie¹

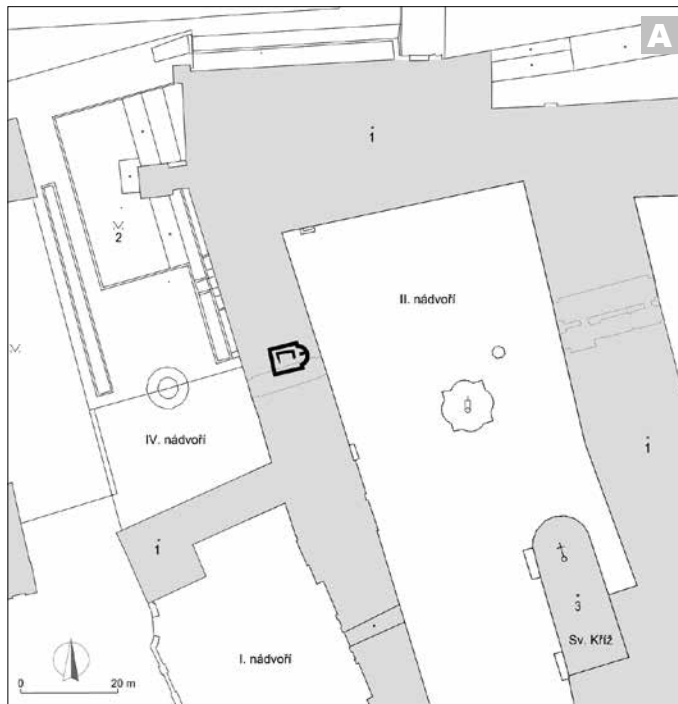
V průběhu zpracování jednotlivých areálů jsme se v letech 2012–2013 vrátili i do prostoru IV. nádvoří a kostela Panny Marie (obr. 1A, B), které patří k úhelným kamenům studia nejstaršího osídlení Hradčan. Historie jejich výzkumu sahá hluboko před polovinu 20. století. Kostel Panny Marie, spojovaný na základě interpretace písemných pramenů s osobností knížete Bořivoje, se především

1 Předkládaná práce navazuje na příspěvek MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ/POLANSKÝ v tisku, přednesený na EAA v Plzni v roce 2013, který se věnuje především pozici navrhovaného souboru staveb v raně středověké evropské architektuře a možnostem zjištění okolností jeho založení. Pro české prostředí je nevyhnutelné ho doplnit o nálezové okolnosti a usazení do georeliéfu lokality a časoprostorových konsekvencí. Práce vychází z celkového konceptu Archeologického atlasu Pražského hradu.

v meziválečném období stal nejhledanější raně středověkou stavbou (CIBULKA 1933; RICHTER 1936; ČÁREK 1947; CHALOUPECKÝ 1945; 1948; BORKOVSKÝ 1948). První indicie existence sakrální stavby v prostoru IV. nádvoří a západního křídla, kterou později ztotožnil s kostelem Panny Marie, získal Ivan Borkovský na přelomu 20. a 30. let 20. století. V roce 1930 byly při stavbě štol podél jižní stěny průjezdu zastiženy na přibližně vodorovném povrchu rostlého terénu (255,24 m n. m. Bpv) dvě úrovně raně středověké cesty dlážděné valounky a relikt kvádříkového zdiva, ke kterému mladší z komunikací přiléhala. Na východní straně zdi se rozprostírala hřbitovní vrstva uzavřená dlažbou z opukových desek. V roce 1946 výzkum navazující jižně od průchodu ukázal, že mladší komunikace směřovala a stoupala k jihovýchodu. Vedle východní strany cesty bylo zachyceno 5 pohřbů, na západ od ní pak byla zjištěna sídlištní situace se spáleništěm a kúlovou jamkou. V 50. letech byly na severní straně průjezdu postupně obnaženy relikt dochovaného zdiva kostela zahrnující obvodové zdivo, oltář, podlahové úrovně a tumbu s vloženou hrobkou, na základě kterých byl zrekonstruován půdorys a jednotlivé fáze stavby (obr. 2, 3). Zdokumentováno bylo celkem pět řezů protínajících v různých úhlech interiéru i exteriéru kostela v podélném a příčném směru včetně apsidy (BORKOVSKÝ 1953; obr. 4). Na západní straně stavby byly v pruhu od severu k jihu raně středověké terény porušeny vrcholně středověkým obranným příkopem s vyzdívanými stěnami. Na vnější, západní straně příkopu byly objeveny základy další kamenné stavby s kvádříkovým zdivem, interpretované jako věž, zvonice či románský dům (BORKOVSKÝ 1949; 1950; FROLÍK ET AL. 2000), kolem které se na kulturní raně středověké vrstvě dochovala pochozí, valounky vydlážděná plocha.

V letech 1995–1996, kvůli plánované rekonstrukci Obrazárny Pražského hradu, přistoupili pracovníci Archeologického ústavu v Praze (J. Frolík a J. Maříková-Kubková) k revizi výzkumu, tehdy již více než čtyřicet let starého. Od 70. let 20. století byl prostor kostela uzavřen a stal se zázemím trafostanice. Areál musel být nejprve vyčištěn, vně kostela byly znovu vybrány všechny staré sondy. Následně byly nově zdokumentovány všechny řezy v interiéru a exteriéru kostela a vybrané úseky zdiv (obr. 5). S výjimkou drobného řezu na základovou spáru tzv. starší apsidy nebylo přistoupeno k rozebírání dochovaných archeologických situací (FROLÍK ET AL. 2000, 18–19).

Při nové revizi výzkumu tohoto prostoru pro potřeby Archeologického atlasu Pražského hradu bylo třeba znovu provést rekonstrukci nálezové situace, revidovat jak architektonické prvky, tak celkovou stratigrafickou situaci a osadit je na nově zrekonstruovaný georeliéf. V případě první

Obr. 1. Pražský hrad, kostel Panny Marie. Půdorys a poloha (A – do snímku Mapy evidence nemovitostí zobrazila I. Herichová, 2015; B – do ortofotomapy červeně M. Ďurica, 2015).

Obr. 2. Pražský hrad, kostel Panny Marie. Ivan Borkovský s Jaroslavem Böhmem debatují nad starší a mladší fází apsidy (počátek 50. let 20. století, archiv ARUP, pracoviště Pražský hrad).

stavební fáze nás zaujaly ne-zodpovězené otázky, které zůstaly v publikacích I. BORKOVSKÉHO (1950; 1953), na které vážněji reagovala jen A. MERHAUTOVÁ (1983, 81–93). V poslední publikaci (FROLÍK ET AL. 2000) zůstaly částečně nepochopeny a částečně se staly obětí celkové interpretace. Tímto příspěvkem se pokusíme definovat podobu místa, kde byl kostel vybudován, navrhnout novou rekonstrukci první stavební fáze a otevřít nové otázky, které z rekonstrukce vyplývají. Pro potřeby textu budeme nadále pracovat s patrocinem Panny Marie, v této chvíli nechceme jeho interpretaci problematizovat. Nutné je také zdůraznit,

že po památkové úpravě jsou dnes staré sondy i interiér kostela ošetřeny a zasypány, není tedy možné se do terénu znovu vrátit.

Podoby první stavební fáze kostela Panny Marie

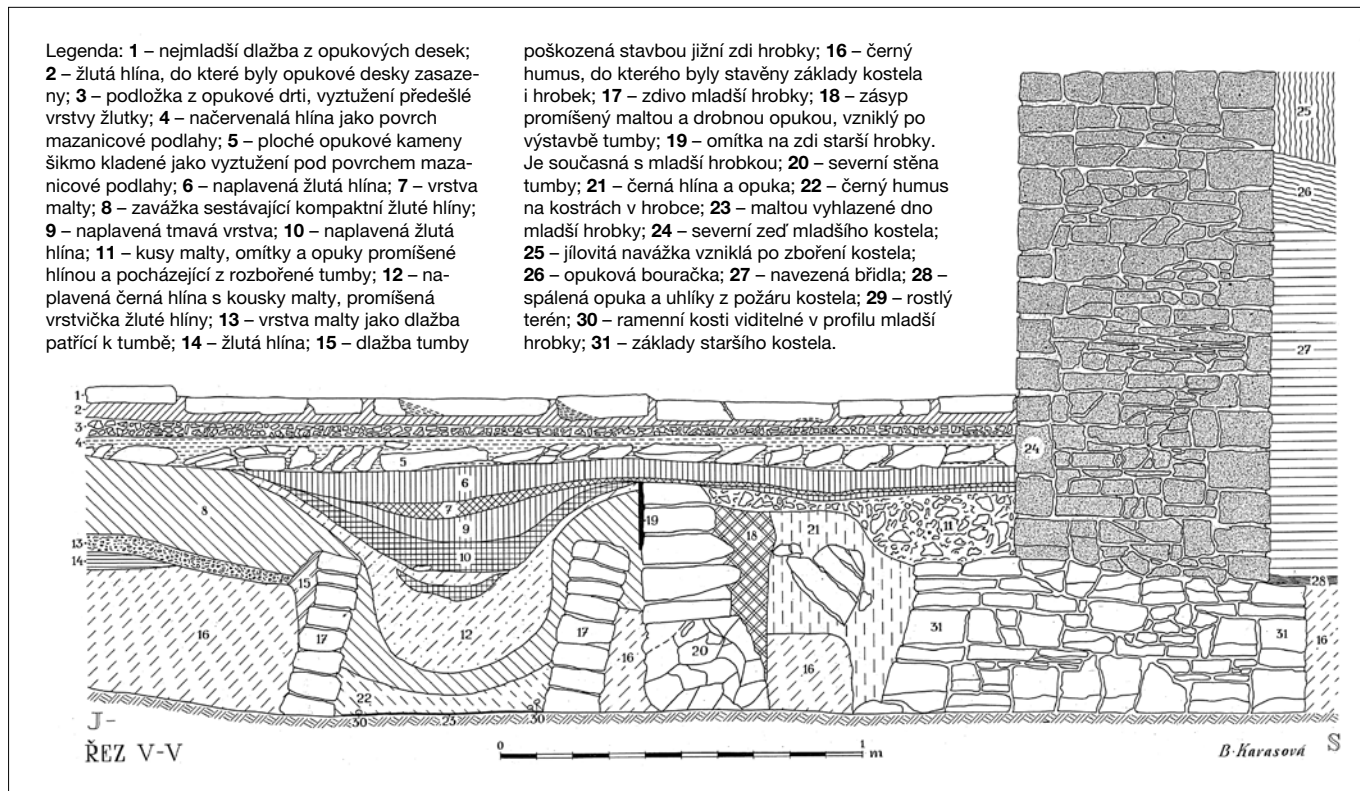
Protože problematika rekonstrukce jednotlivých stavebních fází je poměrně známá, omezíme se zde jen na stručné shrnutí. V zásadě byly rozlišeny dvě stavební etapy, první spojovaná se zakladatelskou osobností knížete Bořivoje a druhá připisovaná druhé polovině 11. století. Vzhle-

Obr. 3. Pražský hrad, kostel Panny Marie. Vnitřek kostela od západu (počátek 50. let 20. století, archiv ARUP, č. neg. 6449).

dem k velkému zájmu o první stavební fázi není otázka fundátora a funkce druhé stavební fáze uspokojivě řešena. Kolem kostela se dlouhodobě a intenzivně pohřbívalo (BORKOVSKÝ 1953; FROLÍK *v tisku*) a jeho zánik je kladen do konce 13. století. Problematiku první stavební fáze lze rozdělit na dva okruhy otázek – otázku stavu dochování a rozsahu obvodového zdiva a z toho vyplývajícího půdorysu kostela na straně jedné a otázku do interiéru vložené tumbky a mladší hrobky na

straně druhé. Starším bádáním bylo s první stavební fází spojováno klasové zdivo základu, do interiéru vložená starší tumba a do ní zahlobená mladší hrobka připisovaná knížeti Svytlahněvovi a jeho ženě (BORKOVSKÝ 1951; 1953). Při revizi v letech 1995–1996 se ukázalo, že klasové zdivo není možné oddělit od nadzemního zdiva kvádříkového, důkazy byly přineseny jak stavebně technologické, tak stratigrafické (FROLÍK ET AL. 2000, 36, 83–87, 92–93). K první stavební fázi tak z obvodového zdiva byla také přiřazena spodní část severovýchodního nároží lodi a starší fáze apsidy, jejíž první dva řádky nadzemního zdiva naznačují, že by se mohlo jednat spíše o stavbu s pravoúhlým (obdélným) presbyteriem (obr. 6).

V případě tumby si I. BORKOVSKÝ (1951, 87; 1953, 161) od počátku uvědomoval, že vystupovala nad podlahu kostela a že zabírala značnou část prostoru lodi. Důsledky, které z toho vyplývají pro jeho podobu a funkci, překlenul hypotézou o dalším poschodí. Následovala diskuse, do které přispěla A. MERHAUTOVÁ (1983) názorem, že by samotná hmota tumby mohla být první stavební fází. Interpretace revizního výzkumu dospěla k chybnému názoru, že tumba musela být zapuštěna pod podlahu (FROLÍK ET AL. 2000, 84–86).

Klíčem k řešení první stavební fáze kostela Panny Marie je profesionální rekonstrukce vývoje georeliéfu v místě stavby, charakteristika terénů, do nichž je založena, a rekonstrukce a modelace nálezové situace. Vycházíme z popisů revizního výzkumu v letech 1995–1996, ze kterých vyplývá, že i vrstvy pod starší fází apsidy a tumbou vykazují stopy sídelní, respektive stavební, aktivity – dokumentace zmiňuje ojedinělé úlomky malty. Navíc byla pod severovýchodním nárožím lodi – tedy náležejícím k první stavební fázi – nalezena lidská kost, velmi pravděpodobně pozůstatek staršího hrobu. Nezbylo tedy, než se pokusit o novou revizi obohacenou o nově zpracovaný původní georeliéf tohoto prostoru.

Geologické prostředí

Zkoumaná poloha s dochovanými relikty kostela leží vně opevněného jádra raně středověkého hradu nad hranou severního svahu hradčanského hřbetu obráceného do údolí potoka Brusnice. Nachází se v pásu opakovaně narušovaném hloubením obranných příkopů plnících svou funkci v různých dobách. Torza raně středověkých terénů se dochovala pouze v plochách, které nebyly zničeny fortifikačními prvky a novověkými stavbami.

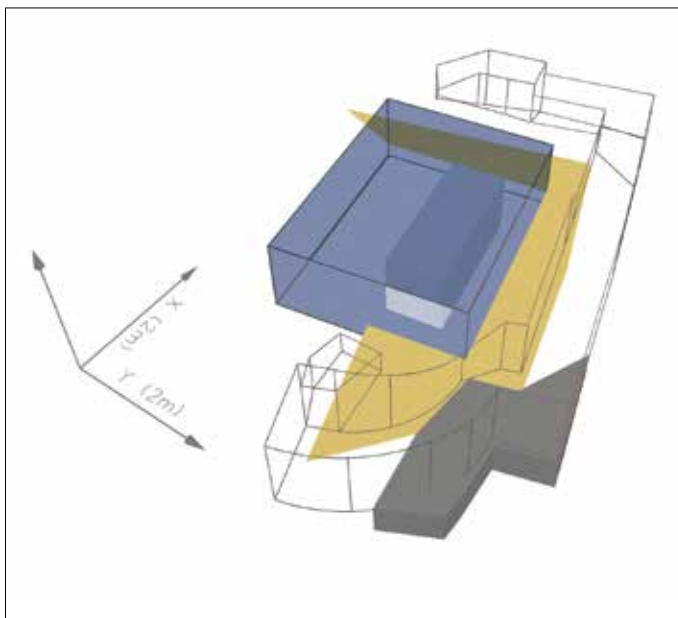
Obr. 4. Pražský hrad, kostel Panny Marie. Řez V–V', příčný řez kostelem ve směru sever–jih. Po odstranění základu tereziánské zdi chodby, která napříč porušila terén kostela, se objevil profil terénů, v němž jsou celé dějiny kostela (řez i legenda podle BORKOVSKÝ 1953, 165, obr. 20).

Obr. 5. Pražský hrad, kostel Panny Marie. Pohled do východní části kostela. Dobře patrná jsou zdiva jak tumb, tak mladší hrobky, vpravo destrukce oltáře (foto J. Frolík, 1995, archiv ARUP, č. neg. 90182).

Obr. 6. Pražský hrad, kostel Panny Marie. Model odkrytých hmot stavebních částí spojovaných s první stavební fází kostela Panny Marie: **tmavě šedě** – starší fáze presbyteria a severovýchodní nároží lodi; **světleji modře** – tumba (rekonstrukce); **tmavě modře** – mladší hrobka; **okrově** – úroveň podlahy tumb a rozhraní nadzemního a základového zdiva starší fáze presbyteria. V prostorovém modelu mladšího kostela s apsidou. (S použitím výsledků z FROLÍK ET AL. 2000 model navrhla J. Maříková-Kubková, zpracovala firma Geo-cz, 2015.)

Podobu původního georeliéfu a jeho proměny v kontextu prvních antropogenních aktivit je možné rekonstruovat na základě záznamů o složení terénů dokumentovaných v četných geologických a stavebních archeologicky sledovaných sondách a výkopech. Nejstarší pocházejí z přelomu 20. a 30. let 20. století, rozsáhlejší odkryvy nebo vrty byly prováděny při budování Plečnickovy lávky či při geologickém průzkumu v souvislosti s nerealizovaným projektem přemostění Jeleního příkopu v 60. letech (FOŘT 1961; 1963). Přímo v bezprostředním okolí kostela proběhl geologický průzkum v souvislosti se stavebními úpravami v západním křídle (BAŠTOVÁ 1950). Studium všech dostupných pramenů a zejména výsledky revizního archeologického výzkumu z roku 1995 umožnily stratifikovat nejmladší kvartérní sekvenci ve větším detailu a rekonstruovat průběh původního reliéfu s poměrně vysokou mírou autenticity.²

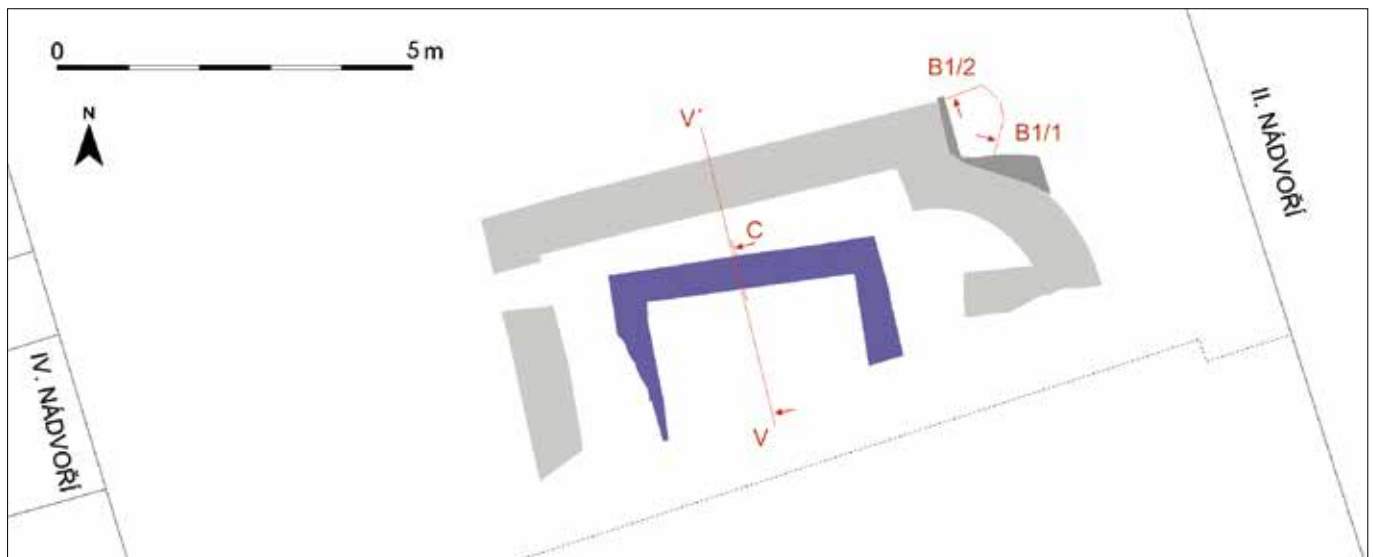
Skalní podloží tvoří paleozoické horniny letenského souvrství ordoviku – vrstvy prachových a jílovitých břidlic střídáných vrstvami drob a křemenců. V generelu byl povrch skalního podloží dokumentován v západním křídle v úseku od napojení severního výběžku k severozápadnímu nároží II. nádvoří v rozmezí od 252,27 do 249,26 m n. m.³ Zvětraliny paleozoických hornin se významně podílejí na skladbě geologického podloží antropogenního souvrství. Povrchová zóna zvětralých

- 2 Navzdory dlouhodobému vystavení zkoumaných terénů nepříznivým klimatickým podmínkám vedoucím k vysychání zeminy lze za přínosné považovat nový makroskopický popis uloženin, detailní stratigrafické členění vymezených jednotek (uložení a konstrukci) a nové posouzení jejich vzájemného kontextu. Na základě nových zjištění byl přehodnocen stavební a terénní vývoj ve sledovaném prostoru.
- 3 Všechny výškové údaje jsou v systému Balt po vyrovnání (Bpv).

hornin tvoří eluvium složené z jílovité až jílovito-písčité hlíny s velmi silně zvětralými břidličnatými a křemencovými vrstvami. Kvartérní pokryvný komplex tvoří z převážné většiny svahové sedimenty (deluvia) zahrnující hlinité písky a písčito-jílovité hlíny s proměnlivou příměsí úlomků křemence. V jejich nadloží jsou uváděny spraše a slabě písčité sprašové hlíny. Mocnost eolických sedimentů se pohybuje kolem 1–2 m a ve směru k severu stoupá. Polohy spraší se velmi často střídají se svahovými sedimenty a tvoří komplex eolicko-deluviálních uloženin. Povrch rostlého terénu byl v době geologického průzkumu zastižen bez půdního pokryvu. O přítomnosti sedimentů charakteru půd – tedy povrchové vrstvě stabilizovaného kvartérního georeliéfu – se dozvídáme pouze z archeologické dokumentace.

Geologické podloží v kontextu stavby kostela

Geologické podloží v kompletní stratigrafii, i když pravděpodobně s povrchem ve snížené úrovni, se dochovalo pouze torzovitě. Podle dokumentace revizního výzkumu v letech 1995–1996 jsou nejspodnější dosažené uloženiny označeny jako kontext⁴ 143 a 120. Na celé prozkoumané, tj. řezy dokumentované, ploše lze souvisle rekonstruovat přibližně horizontální povrch **kontextu 143**. Ve směru Z–V velmi mírně klesá v rozmezí od 254,8 do 254,75 m n. m., resp. 254,65 m n. m. (pod apsidou), ve směru S–J lehce kolísá kolem kóty 254,8 m n. m. Kontext 143 tvořila prachová jílovitá hlína s vysokým podílem úlomků břidlice (až 80 %). Vzhledem ke známým kótám povrchu skalního podloží (BAŠTOVÁ 1950; viz výše) se pravděpodobně jedná spíše o svahoviny než o „rozvětralý skalní povrch“ (eluvium), jak je uváděno v dokumentaci z r. 1995. Pro stavební konstrukce představovala uloženina dostatečně únosnou základovou půdu.

Téměř na všech dokumentovaných řezech (obr. 7) překrývala kontext 143 ulehlá jílovitá hlína s úlomky břidlice a uhlíky (obr. 8, 9). Pod označením **kontext 120** byla interpretována jako „zvětralé svahoviny se spraší“, které pozvolna přecházely směrem do nadloží v půdu (FROLÍK ET AL. 2000, 32). Jednalo se o tmavou šedohnědou jílovitou hlínu s příměsí úlomků břidlice do 10 % a nahodile i s fragmenty uhlíků. Povrch „sprašových“ sedimentů nepatrně stoupal ve směru Z–V v rozmezí 254,91–255,13 m n. m., ve směru S–J uvnitř kostela pak v intervalu 254,91–255,17 m n. m. Kontext 120 je pravděpodobně součástí výše vymezeného eolicko-deluviálního komplexu. Barvou a složením uvedeným v popisu však spíše odpovídá svahovým než eolickým sedimentům.

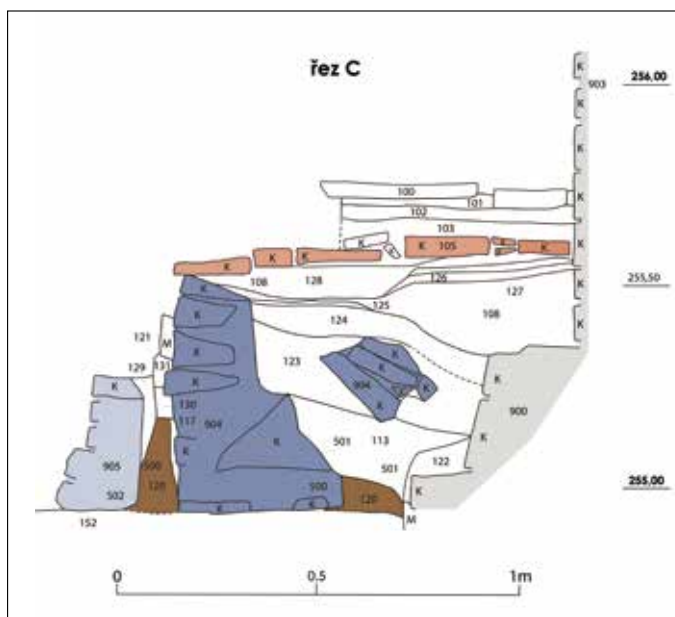
Jako půdní typ (nebo také půdní horizont) se slabými stopami po přeměně v kulturní vrstvu byl označen **kontext 118** – šedohnědá jílovitá hlína s úlomky břidlice. Dochoval se v nadloží kontextu 120 v „nepoškozené podobě“, ale s povrchem ve snížené úrovni. V interiéru kostela byl v 50. letech sledován ve vztahu ke konstrukci tumb (kontext 904), porušený značně širokým výkopem pro základy mladšího kostela (obr. 4, 8). V době revizního výzkumu již kontakt kontextu 118 s tumbou neexistoval. V exteriéru byl zaznamenán na řezu vně západní zdi mladší fáze stavby (FROLÍK ET AL. 2000, 41, řez H). Evidovaná mocnost půdní vrstvy dosahovala hodnoty maximálně

Obr. 7. Pražský hrad, kostel Panny Marie. Půdorysný plán dochovaných reliktů zdivu v prostoru stavby kostela P. Marie, zaměření stavu v roce 1995. Poloha dokumentovaných řezů C (obr. 8), B1 (obr. 10) a příčného řezu kostelem V–V' (obr. 4) rekonstruovaného I. Borkovským v 50. letech 20. století. **Tmavě šedě** – starší stavební fáze; **světle šedě** – mladší stavební fáze (kostel); **modře** – tumba. (Podle zaměření Geo-cz zpracovala I. Herichová, 2015.)

4 Analýzu archeologických pramenů lze popsat jako jejich rozklad na části. Předmětem tohoto rozkladu jsou archeologické kontexty, například vrstvy, výkopy nebo zdi (cf. HARRIS 2014; NEÚSTUPNÝ 2007).

0,12 m uvnitř kostela a 0,33 m vně kostela na západní straně. Podobné mocnosti půdního horizontu do 0,2 m byly zjištěny v sondách v tzv. severním výběžku západního křídla (FROLÍK 1997). Úroveň povrchu dochovaných reliktů půdy se pohybovala kolem kóty 255,20 m n. m. Vzhledem k tomu, že kontext 118 byl doprovázen nálezem uhlíků a jednoho zlomku raně středověké keramiky, byl považován za „slabě zkulturněnou půdu“ (FROLÍK ET AL. 2000, 22, 92). Obdobný sediment

Obr. 8. Pražský hrad, kostel Panny Marie. Řez C. Kontext 105 – podlaha mladšího kostela; 120 – eolicko-deluviální sedimenty (hnědě); 900 – zdivo mladšího kostela (šedě); 904 – zdivo tumbly (tmavě modře); 905 – zdivo vložené hrobky (světle modře). (Podle FROLÍK ET AL. 2000, 36, obr. 2/15 upravila M. Housková, 2015.)

Obr. 9. Pražský hrad, kostel Panny Marie. Příčný řez kostelem ve směru sever–jih, severní část, stejná situace jako na řezu C – obr. 8, dobře viditelná destrukce zdiva tumbly (foto J. Frolík, 21995; archiv ARUP, č. neg. 90167).

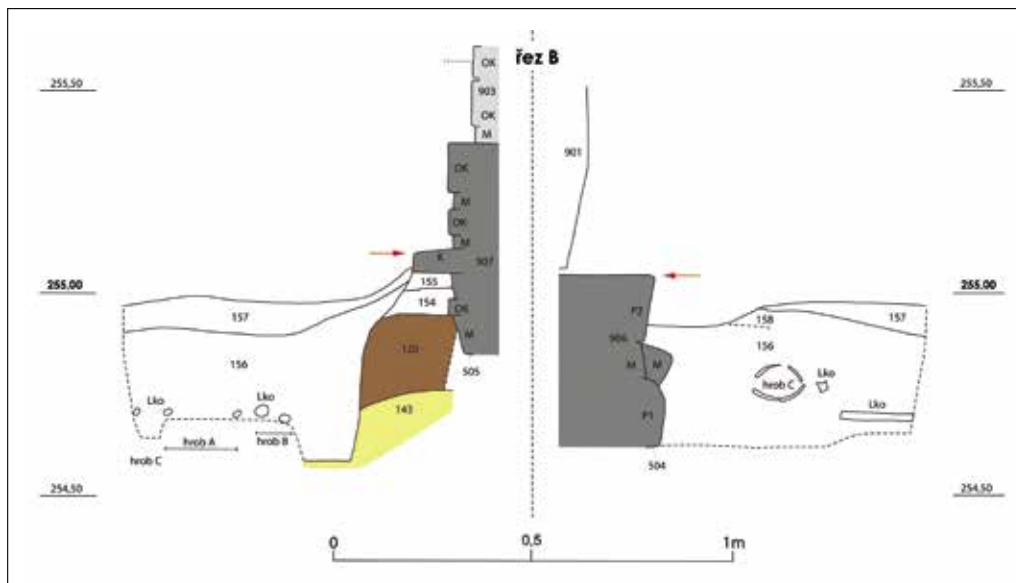
průzkum terénních situací. Potenciálními půdními typy vznikajícími na ordovických zvětralínách jsou hnědé půdy, na smíšených eolicko-deluviálních substrátech můžeme očekávat i hnědozemě, na intenzivně využívaných plochách vznikají půdy antropogenní. Ať už je kontext 118 součástí intaktního půdního pokryvu či ne, je nesporně porušen nejen hroby a základy obou fází kostela, ale také konstrukcí tumbly. Na základě revizního výzkumu z roku 1995 bylo možné porovnat dokumentované stratigrafie se situací zachycenou na profilech zkonstruovaných I. Borkovským ve 30. a 50 letech 20. století. Tímto postupem bylo odvozeno, že tzv. černý humus (obr. 4) musí zahrnovat kontexty 120 a 118.

Ačkoli je povrch skalního podloží zvlněný, svahové, popř. eolicko-deluviální sedimenty zaplnily všechny jeho nerovnosti. Výsledkem kvartérních zvětrávacích pochodů je ukloněný reliéf s měkkým plochým povrchem, který patrně podél Hradčan tvořil velmi pozvolný, k severu exponovaný svah k hraně nad údolím potoka Brusnice. Rekonstruovaný model povrchu původního reliéfu ukazuje, že sklon k severu v celé severní polovině západního křídla je v generelu uniformní a dosahuje hodnoty kolem 10° (obr. 11). Pozvolna terén klesá už od nejvyššího vrcholu hradčanského hřbetu v jižní polovině I. a II. nádvoří. Stoupání terénu ve směru k jihu je také doloženo na komunikaci odkryté v západním křídle (BORKOVSKÝ 1954, 20). Přibližně v místech kostela P. Marie

byl rozpoznán v severním výběžku (IBIDEM, 92). Samostatně byl při severovýchodním nároží kostela vyčleněn kontext 154 charakterizovaný jako „půdní horizont kontaminovaný při stavbě apsidy“ a doprovázen úlomky malty (obr. 10).

Je nutné zdůraznit, že uložení nejstaršího souvrství, včetně kontextu 118 interpretovaného v roce 1995 jako „půda“, nebyly podrobeny geologickému ani pedologickému průzkumu. Pouze na základě zhotovených makroskopických popisů nelze žádný z vymezených kontextů k půdnímu typu nebo jeho horizontu jednoznačně přiřadit. Bez dalších analýz (mikromorfologie, geochemie) nelze rozhodnout, do jaké míry jsou uloženy autochtonní nebo redeponované, a nelze řešit vývojový vztah mezi kontexty 143, 120 a 118. Musíme konstatovat, že nemáme k dispozici dostatek informací, abychom se mohli ke genezi nejstaršího souvrství blíže vyjádřit. Bohužel současný zakonzervovaný stav prostoru neumožňuje další

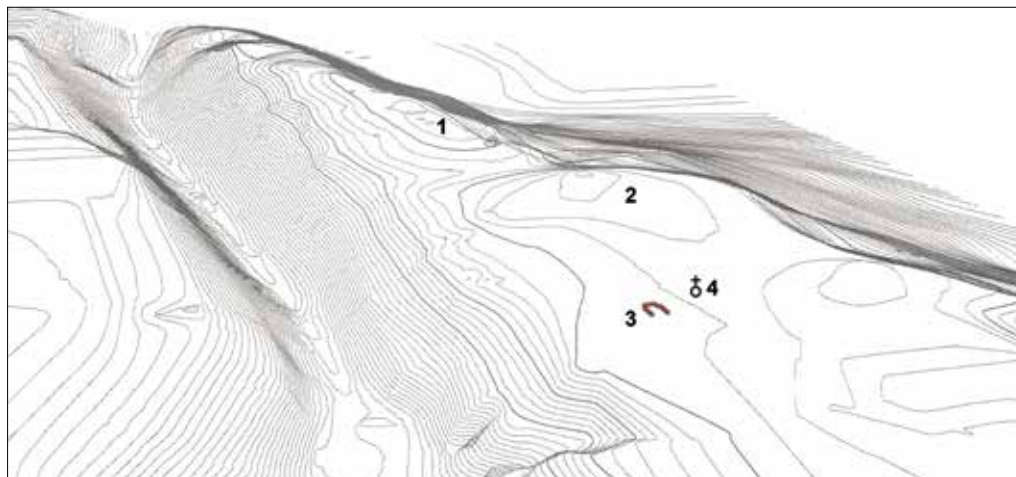

Obr. 10. Pražský hrad, kostel Panny Marie. Řez B1. Kontext
120 – eolico-deluviální sedimenty;
143 – deluviální sedimenty; **504**,
505 – obrys výkopu pro základy
staršího kostela (základová spára);
903 – zdivo mladšího kostela;
906 – zdivo staršího kostela, nároží
lodi; **907** – zdivo staršího kostela,
apsida. **Šipkou** vyznačeno rozhraní
základové a nadzemní části. **M** –
malta; **OK** – opukový kámen; **P** –
pískovec (podle FROLÍK ET AL. 2000,
38, obr. 2/20 upravila M. Housková,
2015).

nabývá povrch vyššího spádu a až téměř k severní hraně IV. nádvoří nad Jelením příkopem se drží do hodnoty 20°. Odtud pak upadá strměji. Dále k západu má mírný svah ještě příznivější parametry a mohl být poměrně dobře schůdný až do údolí Brusnice (obr. 11).

V bezprostředním okolí kostela P. Marie nebyly prokázány žádné geomorfologické nepravidelnosti. Stavba kostela stála přímo na nepřítis znatelné hraně, odkud povrch táhle stoupal až k jižnímu čelu hradčanského hřbetu a na druhé straně poněkud příkřeji upadal do údolí Brusnice. Z jižní strany hradního ostrohu kostel pohledově zanikal, povrch terénu na I. nádvoří vystupoval asi o 3 m výše. Z vyhodnocení výškových poměrů povrchu podloží přímo v prostoru kostela na základě bodů získaných při revizním výzkumu vyplývá, že celá plocha je víceméně horizontální s nepatrnými lokálními odchylkami.

Obr. 11. Pražský hrad. Situace první stavební fáze na rekonstruovaném reliéfu hradčanského hřbetu.
1 – Jiřské náměstí; **2** – III. nádvoří;
3 – mauzoleum/kostel Panny Marie;
4 – hypotetické umístění zaniklého kostela (podle návrhu autorek zpracovala firma Geo-cz, 2015).

Úprava terénu pro stavbu kostela a první stavební fáze

Zemní úpravy pro založení nejstarších staveb nebyly rozsáhlé. Konstrukce stavby byla jednoduchá, měla malé rozměry a rovnoměrně zatěžovala podloží. Pokud můžeme soudit, první stavební fáze byla zakládána do vrstvy kontextu 118, tedy do uloženiny, která již nese stopy starších sídelních aktivit. Stavbě předcházelo také uložení pohřbů, z nichž jeden, v hloubce ca 0,6 m pod rozhraním základového a nadzemního zdiva, dokumentoval I. Borkovský. Tato skutečnost naznačuje, že před stavbou kostela nebyl terén nijak výrazně upravován. Základová spára zdiv je zpravidla položena na povrch kontextu 143, tumba místy jen do nadložního eolico-deluviálního sedimentu (kontext 120). Dno tumb leží ve stejné úrovni jako rozhraní základové a nadzemní části zdiva starší fáze kostela (obojí 255,10 m n. m.).

Výsledkem revize terénní situace v roce 1995 a její reinterpretační se stala rekonstrukce vývoje stavebních fází v kontextu terénních úprav (FROLÍK ET AL. 2000, obr. 2/33). Vytvořené schéma je však v rozporu s některými skutečnostmi. Rekonstrukce vychází z předpokladu, že tumba byla podzemní stavbou, a tudíž byla nejvyšší niveleta koruny jejího dochovaného zdiva považována za původní úroveň terénu, do kterého byla konstrukce hloubena. V tomto případě by původní půdní vrstva (event. s dalšími kulturními uloženinami staršími než stavba) musela být více než 1 m mocná, což není v okolí stavby doloženo a v této části hradčanského hřbetu není ani předpokládáno. Jiné důsledky by pro vývoj terénní konfigurace vyplynuly, pokud by tumba byla stavbou nadzemní. Uvažované zemní úpravy a planýrky pro stavbu mladší fáze kostela, které by podle publikovaného schématu předpokládaly snížení povrchu terénu o více než 0,75 m, by nemusely být tak rozsáhlé. Interpretace tumby jako stavby nadzemní by korespondovala i se zachováním návaznosti na úrovně pochozích ploch v okolí staveb.

Nejstarší osídlení a pohřbívání

Původní podoba osídlení 9. století je v severozápadním prostoru Pražského hradu těžko postižitelná, pokud vycházíme ze situací zjištěných v severním výběžku a v okolí kostela P. Marie (popř. IV. nádvoří). Dosavadní fragmentární poznatky zatím nedovolují určit ani rozsah využívaného území ani jeho sídelní strukturu. Před vznikem první kostelní stavby bylo místo dotčeno pravěkým

a starším raně středověkým osídlením, které je však zcela rozrušeno. Je pravděpodobné, že se v tomto místě pohřbívalo již před založením stavby, kterou dnes spojujeme s kostelem Panny Marie. Tuto teorii podporuje nález lidských kostí pod severovýchodním rohem (staršího) kostela. Když I. BORKOVSKÝ (1950, 198) uvádí, že „...kostra byla prokopána v místech hrudního koše tak, že lebka byla odstraněna při kladení základu“ a vyvozuje, „...že na místě byl hřbitov dříve, než byly položeny základy se starší apsidou“, spojuje tento nález s předkřesťanskými aktivitami a obdobím před vyčleněním raně středověkého hradu jako rezidence (cf. BORKOVSKÝ 1949, 40, 61). Totožná situace, tedy lidská kost v poloze pod severovýchodním nárožím stavby, byla ve shodné pozici (obr. 12) dokumentována i v r. 1995 (FROLÍK ET AL. 2000, obr. 2/38).

Obr. 12. Pražský hrad, kostel Panny Marie. Detail severovýchodního nároží lodi, pod nárožím patrná lidská kost (foto J. Frolík, 1995; archiv ARUP, č. neg. 90141).

Vymezení plochy, na které se pohřbívalo, pravděpodobně určovala na západní straně cesta směřující od kostela k jihovýchodu. Ivan BORKOVSKÝ (1953, 197) se domníval, že mělce uložené kostry náležejí ke staršímu kostelu vystavěnému na vyšším terénu a snížení terénu předpokládal při přestavbě na mladší kostel. Pohřebiště, ke kterému jsou řazeny i hroby nad hranou Jeleního příkopu, je datováno do průběhu 10.–12. století (FROLÍK 2013); v této chvíli prochází celé pohřebiště revizí (FROLÍK v tisku).

V severní polovině IV. nádvoří a severozápadním křídle hradu se raně středověké terény nacházejí ve značných hloubkách pod současným povrchem, překryté mocným souvrstvím navážek.

V sousedství bývalých příkopů opevnění přesahuje hloubka jejich uložení 10 metrů. Vyskytují se až na samotném jižním svahu Jeleního příkopu a kromě několika ojedinělých sond zůstaly neprozkoumané. Severozápadně od karlovské gotické věže byl starý terén odkryt dokonce až v hloubce 11–12 m (BORKOVSKÝ 1949, 63), také zde byly zjištěny další doklady pohřbívání. Oproti východní výspě hradčanského hřbetu byl však svah právě v těchto místech, kde se úzké údolí Brusnice obloukovitě rozevírá na obě strany, méně svažité a pravděpodobně i schůdný. S nálezem povrchu terénu upraveného opukovými kameny, který byl nalezen těsně nad Jelením příkopem v roce 1930 při úpravě zahrady Na Baště, spojuje Ivan BORKOVSKÝ (1969, 137) i relikty cest jižně od kostela a obě situace dává do souvislosti se hřbitovem u Jízdárny (BORKOVSKÝ 1953, 168).

V souvislosti s kontinuitou nejstaršího raně středověkého osídlení v rámci hradčanského hřbetu je nutné zmínit terénní předěl, který byl po dlouhou dobu předpokládán před západní frontou

Pražského hradu, na východní straně Hradčanského náměstí (obr. 13: 5). Jedná se o tzv. hradčanskou rokli uvažovanou v místech doloženého obranného příkopu datovaného do poslední třetiny 13. století. Poprvé ji vnesl do svých úvah o podobě ostrohu a hradu I. BORKOVSKÝ (1953, 175; 1956, 352). Od té doby se objevovala v literatuře (HRDLIČKA 1997, 650; FROLÍK 1986, 80; FROLÍK/TOMKOVÁ 1997, 631; FROLÍK/SMETÁNKA 1997, 41; BOHÁČOVÁ 2001, 247) jako morfologický útvar vymezující raně středověké „západní předhradí“, ačkoli její existence dosud nebyla dostatečně spolehlivě ověřena. Zároveň se od počátku formování představ o prvním osídlení hradčanského ostrohu opakovaně vrací úvahy o tom, zda i dnešní plocha Hradčanského náměstí nebyla původně zapojena do zázemí Pražského hradu jako západní předhradí. Poslední nálezy z území Hradčan (např. BLAŽKOVÁ ET AL. 2015; CHLUŠTIKOVÁ 2010; 2011) však poukazují na to, že naopak ze západní části hradčanského hřbetu, charakterizované zcela jistě morfologicky příhodnějším reliéfem, mohlo nejstarší osídlení vycházet.

Rekonstrukce podoby první stavební fáze a závěry

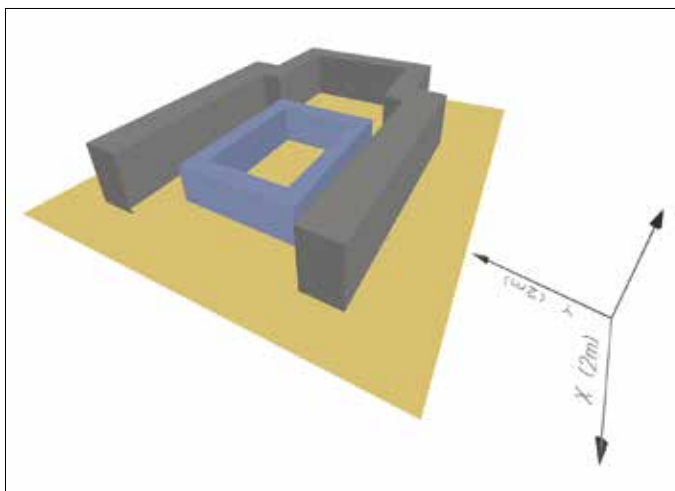
Shrneme-li ještě jednou velmi stručně nálezovou situaci, vidíme zde stavbu vybudovanou již na vrstvě zkulturněného podloží, pod stavbou se nachází minimálně jeden hrob a v jejím interiéru stojí nadzemní zděný sarkofág, do kterého byl pak v mladším období vložen hrob připisovaný knížeti Spytihněvovi I. a jeho ženě (tedy v roce 915), jenž časově starší fázi stavby uzavírá. Představíme-li si tuto situaci a pokusíme se orientovat podle analogií evropské, především karolinské architektury, dojdeme k nepřekvapivému závěru. Velmi pravděpodobně se jedná o pohřební kapli – mauzoleum – se sarkofágem v interiéru (obr. 14), vybudovanou již na fungující lokalitě a starším pohřebišti. Z toho lze odvodit, že zde chybí hlavní kostel. Pravděpodobná sekvence staveb by totiž měla být: kostel (pro jeho polohu se nabízí místo jižněji, na vrcholu hradčanského hřbetu – obr. 13: 4), kolem kostela pohřebiště a na něm vybudované mauzoleum se zděným sarkofágem, které stálo volně nebo bylo aditivně připojeno k hlavnímu kostelu. Pro

Obr. 13. Pražský hrad. Situace první stavební fáze na podkladu současné zástavby. Legenda shodná s obr. 11;

1 – Jiřské náměstí; 2 – III. nádvoří; 3 – mauzoleum/kostel Panny Marie; 4 – hypotetické umístění zaniklého kostela; 5 – dřívě předpokládaná, ale archeologicky ani geologicky nepotvrzená stráž (do ortofotomapy zobrazil M. Ďurica, 2015).

analogie se nemusíme obracet příliš daleko, na Pražském hradě se tato situace v raném středověku zopakuje ještě čtyřikrát. V případě kaple Panny Marie v bazilice sv. Jiří (FROLÍK ET AL. 2000, 219–258), v případě hrobu sv. Vojtěcha u rotundy sv. Víta (MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ/BENEŠOVSKÁ 2003; MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ ET AL. v tisku b) či hrobu sv. Václava v jižní apsidě rotundy (MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ ET AL. v tisku a, 16–25, 330–331) a konečně v případě kaple sv. Tomáše u baziliky sv. Víta (FOLTÝN/MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ 2005; MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ ET AL. v tisku a, 44–58). Ani mimo Pražský hrad se nejedná o výjimečnou situaci, obdobné byly dokumentovány například u II. kostela v Mikulčicích, v poloze Sady u Uherského Hradiště nebo na českém Tetíně (např. POULÍK 1957; GALUŠKA 1996; SOMMER 2009, zvl. 238–244). Mimo prostředí české a moravské se s takovou sekvencí setkáváme relativně často.⁵

Obr. 14. Pražský hrad, kostel Panny Marie. Model stavby mauzolea (pohřební kaple) se zděným sarkofágem v interiéru (podle návrhu J. Maříkové-Kubkové zpracovala firma Geo-cz, 2015).

V celkové problematice sledované stavby však vyvstávají i další sporné momenty. Vložení mladšího vyzděného hrobu můžeme chápat jako akt ukončení úlohy původního mauzolea, kdy zrušením sarkofágu a změnou organizace interiéru dojde nepochybně i ke změně liturgického provozu.⁶ Neznamená to však nutně změnu funkce, což nepřímo dokládá i soustavné pohrbívání kolem této stavby po celá další dvě století. Znamená to, že

v té době již nestojí původní hlavní kostel? Pokud zůstaneme u ztotožnění mladšího hrobu s knížetem Spytihněvem, je datem *ante quem* přímo rok 915. Nalezený šperk datu odpovídá a (zatím) nedovolí datovat hrob hlouběji do 10. století. Tím se však otevírá mnoho dalších otázek. Založení kostela je kladeno do 80. let 9. století, smrt Bořivoje do roku 889/890, vložení mladšího hrobu do roku 915. Je možné, aby posloupnost tolika stavebních a pohřebních aktivit proběhla za pouhých 20–25 let? Nemí pravděpodobnější, že by první stavba okrsku, kostel, byla vybudována výrazně dříve? Nabízí se polovina 9. století, období křtu českých knížat v Řezně. Protože tato hypotéza vyžaduje vstup historika, pokusili jsme se ji rozvinout jinde (MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ/POLANSKÝ v tisku). V tomto příspěvku jsme se chtěli předurčení historickými koncepty vyvarovat a pokusit se zachytit přímou výpověď prozkoumaného terénu.

Nejen rekonstrukce stavebních fází kostela, ale i rekonstrukce jeho polohy v rámci hradčanského hřbetu naznačuje, že nastává čas znovu přehodnotit představy o nejstarším osídlení jak tohoto prostoru, tak i celého Pražského hradu a částečně se i vrátit k původním úvahám Ivana Borkovského (např. BORKOVSKÝ 1949, 40–41), neboť zavedená představa o raně středověkém hradišti dostává postupně trhliny (BŘEZINOVÁ 2000; 2003; MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ/HERICHOVÁ 2009; BLAŽKOVÁ ET AL. 2015). Bedlivě bude třeba sledovat prostor od areálu kostela Panny Marie přes Hradčanské náměstí, především jeho severní polovinu až po prostor Kanovnické ulice. Domníváme se, že v budoucnu bude možné s tímto osídlením spojit další struktury, které jsou dosud spojovány s aktivitami vycházejícími z východního ostrohu Pražského hradu. Mezi nimi například i pohrbívání na severozápadním předpolí hradu, kde areál pohřebiště v Lumbeho zahradě je v přirozené komunikační vazbě se severozápadní částí Hradčanského náměstí a ústím Kanovnické ulice. Nezbytné je vnímat i detailní situace v co nejširším prostorovém a časovém kontextu. Zásadním krokem je rekonstrukce georeliéfu, detailní rekonstrukce nálezových situací jednotlivých církevních, fortifikačních a obytných staveb, jejich osazení na zrekonstruovaný terén. Na tento postup prací pak musí navázat snaha o definici jednotlivých areálů, rozpoznání jejich chronologie, hierarchie a vzájemných vazeb a z toho vyplývajících i urbanistického vývoje. Až pak budeme připraveni ke konfrontaci s konstruktem vybudovaným na základě písemných pramenů.

⁵ Podrobně je otázka analogií řešena v textu MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ/POLANSKÝ v tisku.

⁶ Problematika vložení mladší hrobky a stavby mladší fáze kostela bude námětem dvou samostatných studií.

PRAMENY

- Deník 1929–1934: Prodloužení deníku archaeologického výzkumu, na Hradě pražským 19. VI. 1929 – 8. I. 1934. Uloženo: pracoviště Pražský hrad ARÚ AV ČR, Praha, v. v. i.
- Deník 1946–1948: Deník 1. III. 1946 – 7. X. 1948, jednotlivé nestránkované listy. Uloženo: pracoviště Pražský hrad ARÚ AV ČR, Praha, v. v. i.
- Deník 1946–1952: Deníkové zápisy 15. 7. 1946 – 19. 12. 1952, jednotlivé nestránkované listy. Uloženo: pracoviště Pražský hrad ARÚ AV ČR, Praha, v. v. i.

LITERATURA

- BAŠTOVÁ 1950 — M. BAŠTOVÁ: Zpráva o výsledku sondovacích prací při rekonstrukci Západního křídla na Pražském hradě. Stavoprojekt, Praha 1950. Uloženo: ASG: 447, Archiv Pražského hradu (dále APH), sign. 11608/73-75.
- BLAŽKOVÁ ET AL. 2015 — Gabriela BLAŽKOVÁ / Josef MATIÁŠEK / Radka KOZÁKOVÁ / Petr KOČAR: Raně středověké opevnění na Hradčanech. Nové poznatky na základě výzkumů z let 2011 a 2013. *Staletá Praha* 31, 2015/2, 16–41.
- BŘEZINOVÁ 2000 — Helena BŘEZINOVÁ: Praha-Hradčany, obv. Praha 1, Hradčanské náměstí – severní část, ve vozovce podél fronty domů. Výzkumy v Čechách 1998, 153–154.
- BŘEZINOVÁ 2003 — Helena BŘEZINOVÁ: Archeologický výzkum v severní části Hradčanského náměstí v Praze 1-Hradčanech provedený v roce 1997. Nálezová zpráva. Uloženo: archiv Archeologického ústavu AV ČR, Praha, v. v. i., čj. 9056/03.
- BOHÁČOVÁ 2001 — Ivana BOHÁČOVÁ: Pražský hrad a jeho nejstarší opevňovací systémy. *Mediaevalia Archaeologica* 3, 2001, 179–301.
- BORKOVSKÝ 1949 — Ivan BORKOVSKÝ: O počátcích Pražského hradu a o nejstarším kostele v Praze. Praha 1949.
- BORKOVSKÝ 1950 — Ivan BORKOVSKÝ: Objev nového kostela na Pražském hradě. *Archeologické rozhledy* 2, 1950, 188–199, 285.
- BORKOVSKÝ 1953 — Ivan BORKOVSKÝ: Kostel Panny Marie na Pražském hradě. *Památky archeologické* 44, 1953, 129–200.
- BORKOVSKÝ 1954 — Ivan BORKOVSKÝ: Poloha kopce „Žiži“ na Pražském hradě. *Časopis Společnosti přátel starožitností* 62, 1954, 15–21.
- BORKOVSKÝ 1956 — Ivan BORKOVSKÝ: Rekonstrukce Pražského hradu na sklonku desátého století. *Archeologické rozhledy* 8, 1956, 32, 49–52, 67.
- BORKOVSKÝ 1969 — Ivan BORKOVSKÝ: Pražský hrad v době přemyslovských knížat. Praha 1969.
- FOLTÝN/MAŘIKOVÁ-KUBKOVÁ 2005 — Dušan FOLTÝN / Jana MAŘIKOVÁ-KUBKOVÁ: Hrobová kaple knížete Břetislava II. při bazilice sv. Víta, Václava a Vojtěcha a Panny Marie na Pražském hradě. In: *Castrum Pragense* 6. Jana Maříková-Kubková (ed.), Praha 2005, 89–98.
- FOŘT 1961 — Karel FOŘT: Dílčí zpráva o výsledku sondovacích prací na území Pražského hradu, v prostoru projektovaného přemostění Jeleního příkopu. GP Praha: 00-2773-IM. Uloženo: APH, sign. 11608/398-408.
- FOŘT 1963 — Karel FOŘT: Zpráva o výsledku inženýrsko-geologického průzkumu v prostoru projektovaného mostu přes Jelení příkop mezi Lumbeho a Arcibiskupskou zahradou. GP Praha: 1-4088-IM. Uloženo: APH, sign. 1608/352-397.
- FROLÍK 1986 — Jan FROLÍK: Osídlení západního předpolí Pražského hradu před vznikem města Hradčan. *Archeologické rozhledy* 38, 1986, 73–85.
- FROLÍK 1997 — Jan FROLÍK: Archeologický výzkum v tzv. Severním výběžku na Pražském hradě. Příspěvek k počátkům osídlení západního předhradí Pražského hradu. *Archaeologica Pragensia* 13, 1997, 75–92.
- FROLÍK 2013 — Jan FROLÍK: Pohřebiště na II. nádvoří Pražského hradu. *Archaeologia historica* 38, 2013/I, 91–105.
- FROLÍK/SMETÁNKA 1997 — Jan FROLÍK / Zdeněk SMETÁNKA: Archeologie na Pražském hradě. Praha 1997.
- FROLÍK/TOMKOVÁ 1997 — Jan FROLÍK / Kateřina TOMKOVÁ: Západní předpolí Pražského hradu – Hradčany a jejich archeologický výzkum v nejnovějším období. *Archeologické rozhledy* 49, 1997, 65–71.
- FROLÍK ET AL. 2000 — Jan FROLÍK / Jana MAŘIKOVÁ-KUBKOVÁ / Eliška RŮŽIČKOVÁ / Antonín ZEMAN: Nejstarší sakrální architektura Pražského hradu. Výpověď archeologických pramenů. (= *Castrum Pragense*, sv. 3).
- GALUŠKA 1996 — Luděk GALUŠKA: Uherské Hradiště-Sady – křesťanské centrum Říše velkomoravské. Brno 1996.
- HARRIS 2014 — Edward C. HARRIS 2014: Principy archeologické stratigrafie. České vydání. Nižná 2014.
- HERICOVÁ 2009 — Iva HERICOVÁ: Přírodní prostředí Pražského hradu. *Historická revue* 1, 2009/1, 30–31.
- HERICOVÁ 2015 — Iva HERICOVÁ: Vývoj georeliéfu Pražského hradu v raném středověku a jeho význam pro počátky pražské sídelní aglomerace. Nepublikovaná disertační práce, Praha 2015. Uloženo: FF UK.
- HRDLÍČKA 1997 — Ladislav HRDLÍČKA: K výpovědi stratigrafického vývoje Pražského hradu. *Archeologické rozhledy* 49, 1997, 649–662.

- CHLUSTIKOVÁ 2010 — Katarína CHLUSTIKOVÁ: Výzkum v Salmovském paláci čp. 186/IV na Hradčanech v roce 2009. In: Archeologické výzkumy v Čechách v roce 2009. Zprávy ČAS, supplementum 78, Praha 2010, 28–29.
- CHLUSTIKOVÁ 2011 — Katarína CHLUSTIKOVÁ: Praha 1-Hradčany, Hradčanské náměstí čp. 186/IV – Salmovský palác. In: Zd. Dragoun a kol., Archeologický výzkum v Praze v letech 2009–2010. Pražský sborník historický 39, 2011, 393–395.
- MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ/HERICHOVÁ 2009 — Jana MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ / Iva HERICHOVÁ: Archeologický atlas Pražského hradu, díl I. Katedrála sv. Víta – Vikářská ulice. (= Castrum Pragense, sv. 10), Praha 2009.
- MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ/POLANSKÝ V TISKU — Jana MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ / Luboš POLANSKÝ: The Church of St. Mary the Virgin at Prague Castle and First Christian Mission to Bohemia. In „Transversal World“ – Focus on the Early Middle Ages in Central Europe (ca AD 600–1050), v tisku.
- MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ ET AL. V TISKU a — Jana MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ ET AL.: Katedrála viditelná a neviditelná. I. Vydavatel: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i. / Hilbertinum, o. s., v tisku.
- MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ ET AL., V TISKU b — Jana MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ ET AL.: Katedrála viditelná a neviditelná. II. Vydavatel: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i. / Hilbertinum, o. s., v tisku.
- MERHAUTOVÁ 1983 — Anežka MERHAUTOVÁ: Nejstarší dosud známý kostel na Pražském hradě. Folia Historica Bohemica 5, 1983, 81–93.
- NEÚSTUPNÝ 2007 — Evžen NEÚSTUPNÝ: Vymezení archeologie. In: Pravěký svět a jeho poznání. (= Archeologie pravěkých Čech, sv. 1), Martin Kuna (ed.), Praha 2007, 11–22.
- POULÍK 1957 — Josef POULÍK: Výsledky výzkumu na velkomoravském hradě „Valy“ u Mikulčic za období let 1954–1956. Památky archeologické 47, 1957, 241–388.
- RICHTER 1936 — Václav RICHTER: O účelu československých rotund I., II. Český časopis historický 42, 1936, 237–285, 453–483.
- SOMMER 2000 — Petr SOMMER: Smrt kněžny Ludmily a začátky české sakrální architektury. Český časopis historický 98, 2000/2, 229–260.

SUMMARY

The reconstruction of the original physical relief in the area of the Church of the Virgin Mary was made possible only by the evaluation of the – only partially published – documentation from the timespan between the 1920s and 1930s and the last revision in 1995. The study of the foundation of the first construction, beginning with the bedrock of Aeolian-deluvial sediments and sediments that scholarly literature has named ‘culturalized soils’. The finding situation does not allow to unambiguously identifying an intact soil type or any remains of the original soil horizons. The original surface in the immediate neighbourhood of the building appears to have been almost horizontal. In the broader context, it is situated on the northern edge of the slightly inclined Hradčany ridge.

The re-excavation of 1995–96 listed the following elements as belonging to the first building phase: a part of the foundation walls and a part of the aboveground walls of the apse on the north side, the north-eastern nave corner and the ‘tomb’, which, however, has falsely been described as a subsoil construction. The summary of the finding situation shows that the first building phase was founded on an already existing cultural layer; at least one grave is located beneath it and its interior displays an aboveground sarcophagus, into which the grave ascribed to Prince Spytihněv I and his spouse was later inserted, i.e. in 915, marking the end of the first phase. These facts shed light on the overall architectural development; most probably the sequence of buildings was as follows: a church, a surrounding cemetery, in which a mausoleum with walled sarcophagus was erected; this mausoleum was independent or attached to the main church.

The first interpretation connected the first building phase, in accordance with the later medieval accounts, with the figure of Duke Bořivoj (who founded the church in the 880s, and died in 889/890). Its end was marked by the additional burial, whose dating to the 910s is based not only on its identification with Spytihněv I but also on the jewellery it contained. The chronology of the constructions and burials has been delimited by a timespan of 20–25 years, and seems too short. If the jewellery and the identification of the buried persons of the later grave do not allow a dating later in the 10th century, we have to look out for an earlier foundation. An earlier historical event, to which the foundation can be related, is the baptism of Bohemian dukes in Regensburg in the mid-9th century.

Not only does the reconstruction of individual building phases of the Church of the Virgin Mary but also the specification of its location on the Hradčany ridge clearly show that we have to revalue our view of the oldest settlement of this area and of the whole of Prague Castle; we also have to revisit the original ideas of Ivan Borkovský. We will have to carefully investigate the surroundings of St Mary's Church including the Hradčanské Square, especially its northern half up to Kanovnická Street. We are convinced that it will be possible to connect this settlement with additional features found in the eastern part of the Prague Castle spur.

Fig. 1. Prague Castle, St Mary's Church; ground plan and the location of the church within Prague Castle (A – inserted into the cadastral map by Ivana Herichová; B – into the orthographical map by M. Ďurica, 2015).

Fig. 2. Prague Castle, St Mary's Church; Ivan Borkovský and Jaroslav Böhm are discussing the older and younger building phase of the apse (beginning of the 1950s, Archive of the Institute of Archaeology, Prague, Department Prague Castle)

Fig. 3. Prague Castle, St Mary's Church; interior from the west (beginning of the 1950s, Archive of the Institute of Archaeology, Prague, negative No. 6449)

Fig. 4. Prague Castle, St Mary's Church; V–V' cross section, transversal section of the church (north–south); The original terrain section displaying the history of the church appeared after dismantling the foundations of the Theresian corridor wall, which had disturbed the church (after BORKOVSKÝ 1953, p. 165, fig. 20). **1** – the youngest floor of marlite slabs; **2** – yellow soil, in which the marlite slabs were tiled; **3** – underlay of marlite debris to inforce the yellow soil; **4** – reddened soil as underlay for the clay floor; **5** – flat stones of marlite laid obliquely to inforce the underlay of the clay floor; **6** – water-laid yellow layer; **7** – mortar layer; **8** – backfill of compact yellow soil; **9** – water-laid dark layer; **10** – water-laid yellow soil; **11** – fragments of mortar, plaster and marlite interspersed with soil from the demolished tomb; **12** – water-laid black soil with pieces of mortar, interspersed with a thin layer of yellow soil; **13** – mortar layer, the original pavement of the tomb; **14** – yellow soil; **15** – pavement of the tomb damaged by the construction of the south wall of the grave; **16** – black humus, in which the church and the graves were founded; **17** – walls of the later grave; **18** – backfill interspersed with mortar and small marlite fragments, following the construction of the tomb; **19** – plaster on the wall of the older tomb; contemporary with the younger grave; **20** – north wall of the tomb; **21** – black soil and marlite; **22** – black humus on the skeletons in the grave; **23** – evened mortar bottom of the younger grave; **24** – north wall of the younger church; **25** – clayish backfill from the time after the dismantling of the church; **26** – marlite debris; **27** – backfill with slate; **28** – burnt marlite and charcoals from the fire of the church; **29** – natural ground; **30** – shoulder bones in the section of the younger grave; **31** – foundations of the older church.

Fig. 5. Prague Castle, St Mary's Church; view of the east part of the church; The walls of tomb as well as of the later burial are clearly visible; debris of the altar on the right (photo by J. Frolík, 1995; Archive of the Institute of Archaeology, Prague, negative No. 90182)

Fig. 6. Prague Castle, St Mary's Church; model of the uncovered structures connected with the first building phase of St Mary's Church within the younger church and the apse; **dark grey** – older building phase of the apse and the north-east nave corner; **light blue** – tomb (reconstruction); **dark blue** – younger grave; **ochre** – floor level of the tomb and the joint between the overground and foundation walls of the older building phase of the apse (model based on the results in FROLÍK ET AL. 2000 and on the author's idea, processed by Geo-cz, 2015)

Fig. 7. Prague Castle, St Mary's Church; ground plan of the preserved remains of the walls in the area of the church, measurements from 1995; floor in the sections C (fig. 8), B1 (fig. 10) and the transversal section through the church (V–V', fig. 4) reconstructed by Ivan Borkovský in the 1950s. **Dark grey** – older building phase; **light grey** – younger building phase (church); **blue** – tomb. (Based on the measurements by Geo-cz processed by Ivana Herichová, 2015.)

Fig. 8. Prague Castle, St Mary's Church; Cross section C, context **105** – floor of the younger church; **120** – Aeolian-deluvial sediments (brown); **900** – walls of the younger church (grey); **904** – tomb walls (dark blue); **905** – walls of the younger grave (light blue). (After FROLÍK ET AL. 2000, p. 36, fig. 2/15 adjusted by M. Housková, 2015.)

Fig. 9. Prague Castle, St Mary's Church; transversal section through the church (north–south), north part, identical to the situation in fig. 8, the debris of the tomb walls is well visible (photo by J. Frolík, 1995; Archive of the Institute of Archaeology, Prague, negative No. 90167).

Fig. 10. Prague Castle, St Mary's Church; Section B1, context **120** – Aeolian-deluvial sediments; **143** – deluvial sediments; **504, 505** – outline of the foundation pit of the older church (foundation joint); **903** – walls of the younger church; **906, 907** – walls of the older church; the joint between foundation walls and overground walls marked with an **arrow**; **M** – mortar; **OK** – marlite; **P** – sandstone (after FROLÍK ET AL. 2000, p. 38, fig. 2/20, adjusted by M. Housková, 2015).

Fig. 11. Prague Castle, St Mary's Church; first building phase on the reconstructed physical relief of the Hradčany ridge; **1** – St George's Square; **2** – Third Courtyard; **3** – mausoleum/St Mary's Church; **4** – hypothetical location of the church (Geo-cz based on the author's idea, 2015).

Fig. 12. Prague Castle, St Mary's Church; detail of the north-east nave corner, human bone visible below the corner (photo by J. Frolík, 1995; Archive of the Institute of Archaeology, Prague, negative No. 90141).

Fig. 13. Prague Castle. The first building phase with the current buildings on the background. Description: (1–4 see fig. 11); **1** – St George's Square; **2** – Third Courtyard; **3** – mausoleum/St Mary's Church; **4** – hypothetical location of the church; **5** – The ravine has been supposed, but never attested archaeologically or geologically (inserted into the orthographical map by M. Ďurica, 2015).

Fig. 14. Prague Castle, St Mary's Church; model of the mausoleum (burial chapel) with walled sarcophagus in the interior (Geo-cz based on the author's idea, 2015).

Translated by Tomáš Mařík

Příspěvek byl podpořen v rámci

Culture Programme of European Commission CU7-MULT7/2010-0653/001-001.

Mgr. Jana MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ, Ph.D.
archeolog
Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.
marikova@arup.cas.cz

RNDr. Iva HERICHOVÁ, Ph.D.
archeolog, geolog
Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.
herichova@arup.cas.cz